ורק מעשה נסים (שאין לו מקום בטבע), ושני הפכים אלו בבת אחת הם שגרמו להתבטלות החרטומים. דגם הם הוכרחו להודות שהיא „אצבע אלקים", אבל לפי תפיסתם והשגתם, ה"ז רק כשמדובר ב־ענין שאין לכחות הטבע מבוא בהם (ד־אין שולטים על ברי' פחותה מכשעו־רה[56], וכ"ש לפעול דבר בלי פעולה); משא"כ במכת שחין, דגם בענינים שהם לכאורה פעולות טבעיות (שגם לחרטו־מים כח לעשות מעין זה), עשה הקב"ה נסים גלויים עד שלא רק שהודו ש„אצ־בע אלקים היא" אלא „ולא יכלו . . לעמוד לפני משה".

ודבר זה מצינו במכת שחין בכל שלבי':

בתחילת הכל, היו צריכים לקחת „פיח כבשן" דוקא, שגדלה חמימותו ביותר, ובזה גופא — מלא חפנים של משה ושל אהרן (ולא הי' מספיק כמות מועטת, קומץ אחד כו'); ומשה הי' צריך לזרוק את פיח הכבשן בכח, כאילו יגיע פיח זה בכח זריקתו לכל מקום ששם צריך להיות השחין; וגם אח"כ לא נולד השחין בדרך ממילא בכל ארץ מצרים, אלא האבק עצמו הלך ונתפזר בכל ארץ מצרים — שכל פרטים אלו מורים כאילו המכה היא ע"י פעולה טבעית, כאילו האבק הוא המוליד השחין —

בה בשעה, שלאמיתתו, כל פעולות אלו לא גרמו בדרך טבעית להופעת ה־שחין, שהרי הפיח כבר לא הי' חם, וזרי־קת משה (גם בכח) לא היתה יכולה להגיע „השמימה", ומה גם בכל ארץ מצרים, באופן שאין האבק בגדר פעולה טבעית כלל להביא את השחין אלא השחין הי' בריאה חדשה (מן האבק).

ועד"ז באופן פריחת השחין על ה־אדם, שהכתוב מדגיש „לשחין פורח אבעבועות", וכפרש"י (כנ"ל באורך), דשחין הוא לשון חמימות, והפירוש ב־„לשחין פורח אבעבועות" הוא, שהחמי־מות גרמה להצמיח אבעבועות, ונמצא, שהמכה נולדה כאילו בסדר טבעי, שב־תחילה באה חמימות בבשר, ומחמימות זו צמחו אבעבועות, אף שלאמיתתו של דבר, כל מכה זו הי' אך ורק נס מאת הקב"ה, שאינו ביכולת החרטומים כלל.

ועפ"ז מובן גם הטעם שלא מנה רש"י סתם כל פרטי הנסים שהיו כאן, כי עיקר ההדגשה כאן אינה לריבוי הנסים בכמות, אלא לריבוי הנסים באיכות זו, דבר והיפוכו, טבע ונס בבת אחת.

וזהו שרש"י מתחיל פירושו שמשה זרק בכל כחו, והוקשה לו לרש"י מה ענין בזריקה בכל כחו כשמדובר בענין נסי, ומבאר רש"י ש„הרי נסים הרבה", ומפרט אופי הנסים, שביחד עם פעולה טבעית הי' כאן עוד נסי שלמעלה מה־טבע.

(משיחת ש"פ וארא תשמ"ג)

ועושה מקצת לפי מנהג העולם". נחלת יעקב שבהערה 34.

56) ראה רש"י ח, יד.

וארא ב

א. שייכות הפטורת פרשתנו לתוכן ה־פרשה (ע"פ הידוע שההפטרות הן „מענין הפרשה"[1]) בכללות היא בזה שבה מסופר אודות הציווי ליחזקאל להנבא[2] „על פר־עה מלך מצרים . . ועל מצרים כולה" וה־חורבן שיביא הקב"ה עליהם, „וידעו כל יושבי מצרים כי אני ה'"[3], שהוא תוכן פרשתנו אודות המכות שהביא הקב"ה על המצרים, שעי"ז „וידעו מצרים כי אני ה'"[4].

[וגם תוכן ב' הפסוקים בתחלת ההפטו־רה[5] „כה אמר ה"א בקבצי את בית ישראל מן העמים אשר נפוצו בם ונקדשתי בם לעיני הגוים . . וישבו עלי' לבטח . . ב־עשותי שפטים בכל השאטים אותם מס־ביבותם וידעו כי אני ה' אלקיהם" (אף ש־פסוקים אלה הם לכאורה ענין בפני עצמו[6], ומדברים אודות זמן אחר לגמרי', זמן קיבוץ „בית ישראל מן העמים" ל־אחרי הגלות (ונאמרו ביחזקאל בהמשך הנבואה על חורבן צידון[7]) ואינם שייכים להנבואה על מצרים ומלך מצרים)[9] — שייך לתוכן הפרשה, שבה מסופר ע"ד ההרווחה לישראל בעשות ה' משפט ב־מצרים[10]].

וכיון ש„הכל הולך אחר החיתום"[11], יש לומר, שגם הכתוב שבסוף ההפטורה[12] „ביום ההוא אצמיח קרן לבית ישראל ולך אתן פתחון פה בתוכם וידעו כי אני ה'", שלכאורה הוא ענין בפני עצמו[13] (שאינו שייך לגוף המלחמה, חורבן מצרים ע"י נבוכדנאצר) — שייך לתוכן הפרשה[14].

ב. ויובן זה בהקדים ביאור בגדר ה־מכות שהביא הקב"ה על מצרים.

דבכ"מ בתורה נאמר[4] ע"ז „וידעו מצ־רים כי אני ה' בנטותי את ידי על מצרים" (וכיו"ב)[15], ומשמע מפשטות הכתובים, שה־כוונה היא כדי לפעול אצל פרעה שישמע לדברי ה'. דפרעה אמר[16] „מי ה' אשר אש־מע בקולו לשלח את ישראל לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח", ולכן הביא הקב"ה המכות, שעי"ז „וידעו מצרים כי אני ה' בנטותי את ידי על מצרים", ואז ישלח את בנ"י מארצו.

ולכאורה היו המכות מוכרחות מצד קיום גזירת ברית בין הבתרים „וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי"[17], „בעשר

---

1) ראה טושו"ע (ודאדה"ז) א"ח ר"ס רפד. טור ורמ"א שם סתכ"ח ס"ח.

2) יחזקאל כט, א ואילך.

3) שם, ו.

4) פרשתנו ז, ה.

5) יחזקאל כח, כה־כו.

6) להעיר שיש נוהגים להחחיל בתחלת פרק כט „בשנה העשירית גו'" — ו'אה אנציקלופדי' תלמודית כרך יו"ד בסופו.

7) והרי הוא (בפרק בפ"ע (כח), ו)לפני הנבואה שנאמרה (בפרק כט) „בשנה העשירית גו'".

8) ולהאבודרהם (סדר הפרשיות וההפטרות) מתחילין מהנבואה ע"ד צידון (שם כח, כ).

9) ראה במפרשים ליחזקאל שם, כה־כו.

10) וראה פרשתנו ח, יח. ט, ד.

11) ברכות יב, א.

12) כט, כא.

13) ראה פרש"י ורד"ק שם.

14) להעיר שגם להאבודרהם דלעיל (הערה 8) שאין אומרים הנבואה ע"ד נבוכדנאצר (שם כט, יז־כ), מסיימין בפסוק זה.

15) ראה שם, יז (ח, ו. יח). ט, יד (כט). וראה בא יא, ז. בשלח יד, ד. יח.

16) שמות ה, ב.

17) לך טו, יד.

מכות"[18].

לכאורה יש לומר, שגם הידיעה וה־הכרה דמצרים „כי אני ה'" הוי חלק ופרט מ„וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי", וכפשטות הענין, שזהו כדי שהמצרים ידעו שהמכות באות עליהם כעונש מן השם[19].

אלא שמכמה כתובים משמע שהי' בזה (גם) ענין בפ"ע, וכמ"ש[20] „בעבור זאת ה־עמדתיך בעבור הראותך את כחי ולמען ספר שמי בכל הארץ".

וכפי שהאריך האברבנאל[21], שפרעה הכחיש לגמרי מציאות השם, באמרו[16] „לא ידעתי את ה'": וכן הכחיש השגחתו, ש־משגיח בכל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו, באמרו[16] „מי ה'"; וכן הכחיש ש־האלקה המשגיח יכול לשנות טבעי הדב־רים ולחדשם בכלל ובפרט ברצונו, ב־אמרו[16] „מי ה' אשר אשמע בקולו", „ר"ל מה יכולת יש בו כו'" —

וע"ז באו ג' סוגי מכות: ג' המכות הרא־שונות (דצ"ך) לאמת מציאות הא־ל: הש־גיות (עד"ש) לאמת השורש השני שהקב"ה משגיח על כל; והשלישיות (באח"ב) לאמת יכולתו לשנות הדברים הטבעים (ע"ש בארוכה).

ג. והנה כשם שהוא בנוגע לעצם ה־מכות, עד"ז מצינו כמה ביאורים בענין ה־כבדת לבו של פרעה, שהקב"ה אמר „ואני אחזק את לבו"[22], „ואני אקשה את לב פרעה והרביתי את אותתי ואת מופתי בארץ מצרים"[23]:

18) פרש"י שם. ובתיב"ע שם: מאתן וחמשין מחן.

19) ורק לפרעה אמר משה שהוא בשביל שישמע אל דברי ה' לשלח את ישראל מארצו.

20) פרשתנו ט, טז.

21) עה"פ כאן.

22) שמות ד, כא.

23) פרשתנו ז, ג.

יש מפרשים שאין זה ענין בפני עצמו, אלא זה הי' בשביל הפרעון דמצרים, שית־קיים ה„דן אנכי", וכמ"ש הרמב"ם[24]: „לפי־כך כתב בתורה ואני אחזק את לב פרעה[25] לפי שחטא מעצמו תחלה והרע לישראל הגרים בארצו שנאמר[26] הבה נתחכמה לו נתן הדין למנוע התשובה ממנו עד שנפרע ממנו לפיכך חזק הקב"ה את לבו"[27], ולפ"ז ה"ז בכדי שיתקיים ה„דן אנכי"[28]:

ויש מפרשים[29] שזה שהקשה את לבבו שירבה את האותות ואת מופתיו הוא כדי שיתנחם מהיות מורד, להכנע לא־ל ית־ברך[30] ו„להשיב את המצרים בתשובה ב־הודיע להם גדלו . . ובמופתים כאמרו[29] בעבור זאת העמדתיך בעבור הראותך את כחי"[31].

ויש לומר, שאין הם שני ענינים שונים, אלא היינו הך, דהעונש על מצרים ענינו

24) הל' תשובה פ"ו ה"ג. וראה בארוכה יותר בשמונה פרקים פ"ח.

25) כ"ה ברמב"ם לפנינו. ובכתוב „ואני אחזק את לבו", „ואני אקשה את לב פרעה" (נסמן בהערות 22, 23), „וחזקתי את לב פרעה" (בשלח יד, ד). וראה ספר המדע (ירושלים, תשכ"ד) בשינויי נוסחאות.

26) שמות א, יוד.

27) וראה שמו"ר פ"ג, יוד. פ"ה, ז. פי"א, א. ו.

28) ועד"ז הוא לטעם הא' ברמב"ן פרשתנו עה"פ (ז, ג). ולטעם הב' נענש על שלא שלח את בנ"י בה' המכות הראשונות, לפני ש„ויחזק ה' את לב פרעה". וראה ב' הדיעות בשמו"ר פי"ג, ג. וביפה תואר (השלם) שם. וכבר האריכו במפרשים בדעת הרמב"ם (ראה בהנסמן בהערה 31). ואכ"מ.

29) ראה ספורנו עה"פ כאן.

30) וראה צרור המור עה"פ כאן.

31) וראה ספורנו שם „והנה אמר הא־ל ית' ואני אקשה את לב פרעה שיתאמץ לסבול המכות . . שמהם יכירו גדלי וטובי וישובו המצרים באיזו תשובה אמיתית". ולהעיר מפי' ר' ישועה שהובא בראב"ע כאן. עיקרים מ"ד פכ"ה. עקידה פרשתנו שער לו. ועוד.

לבטל תוקף המציאות והישות דמצרים, ותתגלה מלכותו של הקב"ה[32] בעולם[33].

והנה בפרש"י עה"פ[23] „ואני אקשה" אי־תא: „מאחר שהרשיע והתריס כנגדי וגלוי לפני שאין נחת רוח באומות עובדי כו־כבים לתת לב שלם לשוב טוב לי שיתקשה לבו למען הרבות בו אותותי ותכירו את גבורותי, וכן מדתו של הקב"ה מביא פור־עניות על האומות עובדי כוכבים כדי ש־ישמעו ישראל וייראו".

ולפ"ז ה"ז ענין נוסף בכוונת המכות — כדי ללמד את ישראל[34], ומפורש הוא ב־כתוב בר"פ בא „כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו למען שתי אותתי אלה ב־קרבו, ולמען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים ואת אותתי אשר שמתי בם וידעתם כי אני ה'".

והיינו דהכבדת לב פרעה ועיקר המ־כות[35] (והרביתי את אותתי ואת מופתי) היו בשביל ישראל, וכלשון רש"י „מדתו של הקב"ה מביא פורעניות על האומות עו"כ כדי שישמעו ישראל וייראו"[36].

ולכאורה מהו ההכרח בזה, והרי ב־לאה"כ מוכרח שיבואו הפורעניות בשביל לענוש את המצרים, „וגם את הגוי גו' דן אנכי", וכן כדי שידעו מצרים כי אני ה', ומהו הענין שזהו גם כדי שישראל ייראו?

ד. ויש לומר הביאור בזה:

ידוע שכל הבריאה אינה מציאות בפני עצמה ח"ו אלא נבראה מאת ה', בכוונה, שהיא — בשביל ישראל ובשביל התורה[37], וכשם שהוא בעצם הבריאה, שכולה היא בשביל ישראל ובשביל התורה, כן הוא בכל המאורעות שבעולם, שאינם דבר בפ"ע אלא כולם, בכלל ובפרט, הם בש־ביל ישראל והתורה.

ומזה מובן, שכל המאורעות שבעולם, נוסף על היותם בהשגחה פרטית מאת הקב"ה[38], הרי אמיתית ענינם[39] כשבאה מזה תועלת לישראל ולתורה.

וכשם שהוא בדברים הנעשים בעולם בכלל, כן הוא גם בדברים שנתפרשו טעמם וסיבתם, שהם בשביל כוונה מסוי־מת, בפנימיות, השלימות האמיתית בזה כ־שהיא בשביל ישראל. וכנ"ל, דכיון שאין העולם מציאות בפ"ע, הרי גם הגילוי אלקות שעל ידו נשלם כאשר הגילוי נמשך ובא לישראל.

32) ראה גם רש"י בשלח יד, ד „ואכבדה ב־פרעה, כשהקב"ה מתנקם ברשעים שמו מתגדל ומתכבד כו'".

33) וכמודגש גם בהמשך דברי הרמב"ם „ולמה הי' שולח לו ביד משה ואומר שלח ועשה תשובה וכבר אמר לו הקב"ה אין אתה משלח שנאמר ואתה ועבדיך ידעתי גו' ואולם בעבור זאת העמדתיך, כדי להודיע לבאי העולם שבזמן שמונע הקב"ה התשובה לחוטא אינו יכול לשוב אלא ימות ברשעו שעשה בתחלה ברצונו", והיינו שהראה הקב"ה והודיע שלא רק שאינו מציאות בפ"ע כלל אלא שגם בזה שכל העולם יש להם בחירה להתנהג ולעשות כרצונם, הרי פרעה אינו ברשותו, וכל מה שעושה הוא רק כפי רצונו של הקב"ה.

34) וכמובא גם בספורנו שם.

35) בסיום לשון רש"י: ואעפ"כ בחמש מכות הראשונות לא נאמר ויחזק ה' את לב פרעה אלא ויחזק לב פרעה, והוא ע"פ שמו"ר פי"א, ו. פי"ג שם. וראה רמב"ן כאן. אבל ראה נחלת יעקב על פרש"י כאן שגם בחמש ראשונות הי' כן. ואכ"מ.

36) ראה יבמות סג, א. משכיל לדוד על פרש"י כאן.

37) פרש"י ר"פ בראשית. וראה תנחומא (בא־בער) שם יוד. אותיות דרע"ק אות ב.

38) ראה לקו"ש ח"ח ע' 277 ואילך. וש"נ.

39) להעיר מלקו"ש ח"ו ע' 93 (ושם ע' 236 הערה 13) שהכוונה „בשביל ישראל" שבהבריאה, אינה רק שהבריאה היא ענין לעצמו ורק שמטרת הבריאה היא בשביל ישראל, אלא שזוהי מציאות העולם גופא. ע"ש.

ועפ״ז מובן גם בנדו״ד, דאף שהדבר שהקב״ה נפרע מפרעה ומצרים ומתקיימת הגזירה „וגם את הגוי גו׳ דן אנכי״ — הוא מצד ישראל, שבזה נתקיימה הבטחת ברית בין הבתרים לאברהם אבינו „ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה וגם את הגוי גו׳ דן אנכי״, וכמובן גם בפשטות דה״ז עונש על אוה״ע שבא בסיבת שעבודם את בנ״י ב־עבודת פרך וכו׳, וגם בזה ד„וידעו מצרים כי אני ה׳״ — מ״מ, סו״ס לא נשלמה עי״ז בתכלית המטרה שהיא בשביל ישראל.

וזהו מ״ש רש״י (שבפירושו נרמזו עניני „יינה של תורה״[40]) בהתחלת הענין „ואני אקשה את לב פרעה והרביתי את אותותי ואת מופתי גו׳״ — „טוב לי שיתקשה לבו למען הרבות בו אותותי ותכירו את גבורו־תי, וכן מדתו של הקב״ה מביא פורעניות על האומות עו״כ כדי שישמעו ישראל ו־ייראו״, דכל פורעניות על אוה״ע גם כש־היא בשביל רעתם כו׳, גם זה הוא „בשביל ישראל״[41].

ה. ע״פ הנ״ל יש להוסיף ביאור בזה שגם הפסוק האחרון הנ״ל דנבואת יחזק־אל נכלל בהפטורת פרשתנו:

בנבואתו של יחזקאל על פרעה ועל מצרים נתפרש הטעם על חורבן מצרים „יען היותם משענת קנה לבית ישראל״[42], וכן בנבואתו על נבוכדנאצר נאמר הטעם שנבוכדנאצר הוא זה שיכבוש את מצרים ש„העביד[43] את חילו עבודה גדולה אל צור . . ושכר לא הי׳ לו ולחילו מצור על העבודה אשר עבד עלי׳ לכן . . הנני נותן לנבוכדראצר . . את ארץ מצרים . . פעול־תו אשר עבד בה נתתי לו את ארץ מצרים אשר עשו לי״[44].

והיינו, שבשניהם נתפרשו בהנבואה ה־סיבה והטעם, הן לחורבן מצרים והן לזה שהקב״ה יתן את ארץ מצרים לנבוכד־נאצר, ויתירה מזו, מפורש[42] „וידעו כל ישבי מצרים כי אני ה׳״, הרי שבזה כבר הי׳ גילוי אלקות באופן נעלה,

ואעפ״כ מוסיף בסוף הנבואה „ביום ה־הוא אצמיח קרן לבית ישראל ולך אתן פתחון פה בתוכם וידעו כי אני ה׳״ — ש־בזה מודגש, שהמטרה והתכלית דכל עני־נים אלו הנעשים מאת ה׳ היא בשביל ישר־אל.

ובפסוק זה יש תוספת הדגשה בזה גופא:

בעת נבואתו על מצרים, ופשיטא בעת נבואתו על נבוכדנאצר, הי׳ יחזקאל נביא ידוע במשך כמה שנים, ורוב בנ״י האמינו בו כנביא[45], ומ״מ מוסיף כאן בנבואה זו „ולך אתן פתחון פה בתוכם גו׳״, שבנ״י יראו שנתקיימה נבואתו ויאמינו בדבריו. והקב״ה עושה מלחמת נבוכדנאצר ומצ־

40) היום יום כ״ט שבט.

41) ויש לומר, דכן הוא לכו״ע, והא דלא נתפרש כן בפירוש בשאר מפרשים, הוא לפי שמדובר לפני מ״ת ולפני שבנ״י נעשו לעם בפ״ע (ראה יחזקאל טז ובמפרשים שם), כמ״ש (ואתחנן ד, לד) „לקחת לו גוי מקרב גוי״, וס״ל, שאז עדיין לא נפעל בעולם עד כ״כ, שיורגש בכל פרטי ה־מאורעות שהם בשביל ישראל;

משא״כ לדעת רש״י בפירושו עה״ת, דכיון שהכוונה „בשביל ישראל״ היא עצם מציאות ה־בריאה (ולהעיר שרש״י מביא זה בהתחלת פירושו עה״ת, עה״פ בראשית), ועוד, שע״פ פשטות ה־כתובים, מזמן האבות ואילך כבר נעשו ישראל מובדלים מכל שאר העמים שעל פני האדמה — לכן מודגש תיכף בתחלת המכות דהא ד„ואני אקשה את לב פרעה״ הוא בשביל התועלת שתבוא מזה לישראל, „ישמעו ישראל וייראו״.

42) יחזקאל כט, ו.

43) שם, יח ואילך.

44) השייכות דפסוקים אלו להפרשה — ראה בארוכה לקו״ש חכ״א ע׳ 46 ואילך.

45) דנבואה הא׳ בפרק זה (כט) נאמרה „בשנה העשירית״ ונבואה הב׳ בנוגע לנבוכדנאצר „ב־עשרים ושבע שנה״.

רים שהיו אז ב׳ ממלכות אדירות והי׳ מאורע גדול ביותר שהשתתפו בו אלפים ורבבות אנשי חיל כו׳, וכ״ז בשביל ש„לך אתן פתחון פה״, שיבוא מזה תועלת ל־ישראל, ולא רק לכלל ישראל, אלא אף למתי מספר דבנ״י[46] (שלא האמינו ב־יחזקאל).

ו. וי״ל מכאן הוראה בעבודת האדם בזמן הזה:

נוסף על העיקר שבנ״י צריכים לידע שכל מה שנעשה בעולם, אפילו בין אומות העולם, הכל הוא בשביל ישראל, וכדאי־תא בילקוט[47] שהקב״ה אומר לבני ישראל „בני אל תתיראו כל מה שעשיתי לא עשיתי אלא בשבילכם״, ולכן אין לבנ״י ליראה אלא להתחזק בבטחונם בה׳[48] ולהת־אמץ יותר בשמירת התומ״צ בפועל ממש כהכנה לגאולה העתידה לבוא בקרוב ממש,

למדים מההפטורה כיצד יש להשתדל אפילו בשביל מתי מספר מבנ״י, לקרבם לתומ״צ, ולא לעשות חשבונות, דמאחר שיכול להשפיע רק על מתי מספר דבנ״י, כי שאר בנ״י סביבו הם כבר שומרי תומ״צ, ובפרט שגם על אלו ספק אצלו אם יכול להשפיע לקרבם לעבודת השם, לכן חושב שמוטב לו שיתעסק עם עצמו לעלות מעלה מעלה בלימוד התורה ועבו־דת השם.

ומשמיענו הנביא בהפטורה זו, ש־הקב״ה עשה מלחמות גדולות ואדירות בשביל התועלת שתצא אפילו למתי מספר דבנ״י שישמעו לדברי הנחמות של יחזק־אל הנביא.

וכ״ש וק״ו שכדאי לכאו״א לעשות כל התלוי בו לקרב אפילו עוד אחד שיניח תפילין, וישמור שבת, וכיו״ב.

והרי פסק דין ברור ברמב״ם[49], לעולם יראה אדם עצמו שקול וכל העולם כולו שקול, „עשה מצוה אחת הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף זכות וגרם לו ולהם תשועה והצלה״,

היינו שע״י שיפעול עכ״פ על עוד אחד לעשות מצוה אחת יתכן שזהו הדבר ש־יכריע כף המאזניים לכף זכות ויזרז עוד יותר את הגאולה האמיתית והשלימה, תיכף ומיד ממש.

(משיחת ש״פ וארא תשכ״ז)

46) ראה ברכות ו, סע״ב „כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה״. וראה בארוכה רמב״ם בהקדמתו לפירוש המשניות (ד״ה אחר כן ראה להסתפק), ושם, שיכול להיות שא׳ יבנה ארמון כליל היופי ולנטוע כרם חשוב, ואפשר שיהי׳ הארמון ההוא מזומן לאיש חסיד שיבוא באחרית הימים ויחסה יום אחד בצל קיר מן הקירות ההם כו׳ או יקחו מן הכרם כו׳. וראה מאמרי אדה״ז — תקס״ה ח״א (ע׳ רב): „כענין שאמר הבעש״ט ז״ל שהי׳ איזה מלחמה ז׳ שנים בין שני גוים בשביל שיבררו הקולות מתרועת המלחמה כו׳ ויעשה מהם איזה ניגון שיעבוד הצדיק את ה׳ בניגון ההוא כו׳״. וראה גם תו״ח סוף ויחי (קח, ד).

47) ישעי׳ קאפיטל ס (רמז תצט).

48) ראה בארוכה לעיל ע׳ 2 ואילך.

49) הל׳ תשובה פ״ג ה״ד.